

ook in de sociale woningbouw op brede schaal toegepast. De keuze van de woonplek en de woning is de uiteindelijke uitkomst van ingewikkelde afwegingen. Naast rationele overwegingen spelen impulsiviteit en culturele voorkeuren een grote rol. Het woonstijlonderzoek is in brede kringen ingeburgerd en wordt gebruikt om bewonersvoorkeuren te achterhalen.

Het is een lange weg geweest van het eerste woonwensen- en behoefteonderzoek in de jaren zeventig tot het woonstijlonderzoek anno 2011. Er is een nieuwe manier ontstaan om naar bewonersvoorkeuren te zoeken, die zeer is aangeslagen bij de woningbeheerders.

Noten

- 1 Grunfeld, F. (1970) *Habitat and habitation. A pilot study*. Alphen a/d Rijn: Samsom.
- 2 RIG0 (1994) *Architectuur in een multiculturele samenleving*. Amsterdam.
- 3 Wijs-Mulkens, E. de (1999) *Wonen op stand, lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*. Amsterdam: AME/Nethur.
- 4 Bourdieu, P. (1979) *La distinction. Critique social du jugement*. (tevens in het Engels vertaald). Parijs: Editions de Minuit.
- 5 Teijmant, I. (1979) *Buurtgebondenheid en verhuizen. Je weet wat je hebt, maar niet wat je krijgt*. Amsterdam: Vakgroep Sociologie en Gebouwde Omgeving, UvA.
- 6 Krase, J. (1993) Traces of home. *Places* 8(4).
- 7 Smart Agent Company (2001) *Woonbeleving allochtonen*. Amersfoort.
- 8 Teijmant, I. en B. Sorgdrager (2005) *Meer en Vaart – verdwijnende buurten in Amsterdam*. Amsterdam: Bas Lubberhuizen, p. 55.
- 9 Motivation (2006) *EtnoMentality, Burgerschapstijlen en waardenoriëntatie*. Amsterdam.
- 10 Mandemaker, T en G.J. Hagen (2004) *Woonvoorkeuren van Ouderen*. Leusden: NIZW, The Smart Company.
- 11 Duyvendak, J.W. en M. Hurenkamp (2004) *Kiezen voor de kudde – lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- 12 Reijndorp, A., V. Kompier en L. de Haan (1997) *Leefstijlen. Wonen in de 21e eeuw*. Rotterdam: nai.
- 13 Meier, S. en A. Reijndorp (2010) *Themawijk. Wonen op een verzonnen plek*. Bussum: ToTh.

POSTMODERNE POPULISTEN?

Over ongelijkheid en politieke cultuur

Jan Willem Duyvendak

Nico Wilterdink begint zijn oratie 'In deze verwarrende tijd', uitgesproken op 10 maart 2000, met de strijd tussen Bart en Ruud, de eerste generatie Big Brother-helden. Hij houdt zijn gehoor voor dat het 'hier, misschien wel voor het eerst in de geschiedenis, beroemdheden uit het niets werden gecreëerd. Geen bijzondere eigenschappen, prestaties of status lagen aan hun roem ten grondslag; de televisie vergrootte niets uit, maar creëerde iets: status, massale populariteit, bekend-Nederlanderschap dat tevoren zelfs in aanleg niet aanwezig was. (...) De autonome creatie van media-roem, de overeenkomsten met fictieve t.v.-spelen, de egalitaristische identificatie van de kijkers met hun helden, de half-serieuze, half-ironische commentaren op het gebeuren: dat alles kan opgevat worden als typerend voor een postmoderne samenleving en een postmoderne cultuur.'¹ Vervolgens gaat Wilterdink in op de populariteit van postmoderniteit op allerlei terreinen en op mogelijke verklaringen hiervoor.

Zouden we vandaag Bart & Ruud ook nog louter 'lezen' als tamelijk onschuldige manifestaties van postmoderniteit? Wellicht, maar ik zou Bart & Ruud nu ook willen duiden als de voorlopers van Henk & Ingrid: de postmoderniteit – met haar afkeer van hiërarchie, elites, het onderscheid tussen hogere en lagere cultuur – heeft het afgelopen decennium een politieke vertaling gekregen in het populisme.² O zo gewone Nederlanders eisen niet alleen een hoofdrol op in de media maar ook in de politiek.

In dit korte opstel wil ik betogen dat het egalitaristische populisme grote verschuivingen beoogt in onze *politieke cultuur*, en wel in twee betekenissen. In de eerste plaats richt de anti-elitaire aanval van de populistten zich op de politieke cultuur met een kleine c. Populisten bekritisieren de bestaande politieke gebruiken, de mores en de procedures van de Nederlandse politiek, omdat dit 'poldermodel' een *ongelijke* toegang tot de poli-

tiek met zich mee zou brengen. In de tweede plaats eisen populistten meer ruimte voor Cultuur-met-een-hoofdletter in de politiek: de natie moet cultureel worden ingevuld.³ Burgerschap moet niet langer primair juridisch of sociaal worden gedefinieerd, maar cultureel. Ook die wens wordt gemotiveerd onder verwijzing naar een vorm van *ongelijkheid*: het gebrek aan 'trots op Nederland' en de relativering van de Nederlandse identiteit zouden autochtone Nederlanders een ontheemd gevoel hebben bezorgd, en dat nog wel in hun 'eigen' land, terwijl de multiculturele elite en 'moslimmigranten' zich hier wel thuis zouden voelen.⁴

Uit de roep om herwaardering van 'de' Nederlandse identiteit blijkt overigens al dat het populisme niet uitsluitend postmodern is als het om cultuur gaat: wél waar het kunstuitingen betreft (denk aan het wegzetten van zogenaamd 'hoge cultuur' als een 'links speeltje'), niet als het om 'de' Nederlandse cultuur gaat (wee *Máxima*, die als kosmopolitisch en postmodern werd afgeserveerd, toen zij het waagde om 'de' Nederlandse identiteit te betwijfelen). Maar laat ik beginnen met de vraag waarom de 'politieke cultuur' en 'culturele politiek' zo centraal zijn komen te staan in het pvv-vertoog: welk houvast zoeken populistische stemmers en menners in de 'nationale' politiek dat elders blijkaar verloren is gegaan?

Een institutionele deconfiture

Wie het gedoogakkoord van vvd, cda en pvv leest, zal in eerste instantie wellicht denken dat populisme vooral anti-islam betekent, gelet ook op de vele maatregelen die zich tegen moslims keren. Bij nader inzien blijkt de grootste tegenstander echter een 'linkse elite', die de oorspronkelijke Nederlandse bevolking zou hebben verwaarloosd en gevoelens van ontheemding zou hebben genegeerd. In de opkomst van de pvv speelt deze ontheemding een grote rol, juist ook in relatie tot onze *instituten*. De klacht dat de publieke instellingen niet meer van 'ons' als burgers zijn wordt vaak genoemd. Dat gevoel van gedateerde en vervreemde instituten reso-neert sterk – en zeker niet alleen onder de aanhangers van Geert Wilders. Vertrouwde, ooit moreel gezag hebbende instellingen – zoals de kerk, de vakbond en de politieke partij – spelen in het leven van de meeste Nederlanders nauwelijks meer een rol van betekenis.

Sterker nog, sommige blijken met terugwerkende kracht de belichaming van immoraliteit. De recente afgang van de katholieke kerk zorgt voor een enorme schok, waarvan we de repercussies nog maar nauwelijks overzien. Maar niet alleen religieuze instituten hebben afgedaan als moreel kompas. Ook de rest van het ooit vertrouwde Nederlandse middenveld heeft voor de meesten van ons weinig betekenis meer. Scholen, universiteiten, woningbouwverenigingen, zorgaanbieders en zorgverzekeraars, ze zijn niet mee gegroeid met de veranderingen die Nederland sinds de 'lange jaren zestig' in hoog tempo heeft doorgemaakt. Het verzuilde model mag tot 1960 effectief zijn geweest als oplossing voor religieuze verdeeldheid, sinds de secularisatie zijn organisaties op levensbeschouwelijke grondslag – de media, het onderwijssysteem, de wereld van zorg en welzijn – in een vreemd soort vacuüm terecht gekomen. Deze organisaties zijn van niemand meer (niet van de zuilen, niet van de burgers, noch van de politiek) en hun identiteit is nietszeggend geworden (want slechts een minderheid van de Nederlanders is religieus en dan nog vaak in erg lichte vorm).⁵

Recente pogingen om middenveldinstellingen te 'vermarkten' en ze als bedrijven te besturen, hebben de legitimiteitscrisis eerder vergroot dan verkleind: deze organisaties zijn nu geheel ontworteld geraakt. Door zorg en onderwijs als 'producten' in de 'markt' te willen zetten werd de verkeerde logica in huis gehaald: burgers werden 'klanten', voor wie 'kiezen' de belangrijkste activiteit zou zijn.⁶ De overheid creëerde op deze wijze 'calculerende burgers', die met een grote mond en vol wantrouwen medewerkers van ziekenhuizen, thuiszorg, kinderopvang, welzijn, et cetera bejegenen.⁷

We beleven dus een heuse institutionele crisis. We kennen nauwelijks nog organisaties of tradities met zeggingskracht – en daarmee is ook veel bindingskracht verloren gegaan. De erosie blijkt recentelijk zelfs de ogenschijnlijk meest solide institutie – de rechterlijke macht – te hebben aangetast. Populisten spelen in deze ondermijning overigens een voor-aanstaande rol: zij betichten de rechterlijke macht van partijdigheid en hebben een broertje dood aan de scheiding der machten.

Populisten floreren bij de afkalving van instituten en zullen dan ook niets nalaten om het (morele) gezag van anderen in twijfel te trekken. Door anderen als 'elite' weg te zetten wordt er een vorm van ongelegiti-meerde ongelijkheid gesuggereerd – en deze zou zich niet alleen in tal-loze maatschappelijke instituten manifesteren, maar ook in de politiek. De politiek nu is precies de sfeer die in de afgelopen jaren aan belang is

toegenomen. De populistische *Wende* heeft de Haagse politiek weer relevant gemaakt voor grote groepen Nederlanders – ook voor hen die hadden afgehaakt. Het postmoderne verhaal dat ‘Den Haag’ er niet meer toe doet is dan ook onzin. Zoals Maarten Hajer in zijn recente boek fraai laat zien, hebben de vermenigvuldiging van media en de vergroting van de publieke sfeer er per saldo toe geleid dat er nog meer ogen op de parlementaire politiek gericht zijn geraakt.⁸ Maar daarmee is de politiek zelf ook meer omstreden geraakt, zijn we in een fase van ‘hete politiek’ verzeild geraakt, waarin niet alleen de politieke inhoud maar ook de vormgeving van de politiek zelf ter discussie staat.⁹

Een elitaire politieke cultuur?

Het goed functioneren van onze politieke instituties is extra cruciaal geworden om de leegte van het middenveld en de markt te compenseren. En juist over ‘de politiek’ zijn de populisten slecht te spreken. De toegang tot de politieke macht zou niet gelijk verdeeld zijn; sommige stemmen zouden systematisch tot zwijgen zijn gebracht. Onze politieke cultuur met de befaamde vier c’s – van consensus, coalities, coöptatie en compromissen – is in een kwaad daglicht komen te staan omdat burgers – zo claimen de populisten – zich hierdoor buitengesloten voelen. Neem ons ‘poldermodel’. Terwijl de voorstanders zullen beweren dat polderen een waardevol kenmerk van de Nederlandse identiteit is, en stroperigheid voor hen een geuzennaam is vanwege de soepele sociale verhoudingen die dit land kenmerken, klinkt tegelijkertijd steeds luider de klacht – juist van populistische zijde – dat polderen en de verzuilde achterkamertjescultuur een ‘zelfbenoemde elite’ (Wilders) in stand houden, die vervreemd zou zijn van boze burgers. Fortuyn ‘attacked the consensual Dutch politics (...)’. He wanted to free the people from paternalistic governance structures and elite cartels. (...) He criticized the paternalistic culture of the Dutch elite – the *regentencultuur*.¹⁰

De gedachte dat de politiek niet representatief is – niet zozeer vanwege de formele, institutionele vormgeving als wel door de informele politieke cultuur – wint steeds meer terrein. Nog recent vond de publicatie *De diplomademocratie* van de bestuurskundigen Bovens en Wille¹¹ veel weerklank, ondanks hun betwistbare empirische onderbouwing. Zij betogen dat laag-

opgeleide Nederlanders slecht – en zelfs steeds slechter – vertegenwoordigd zouden zijn in de politiek. Zij beschouwen het populisme dan ook als een welkome correctie op deze vorm van ongelijkheid. Een vorm van ongelijkheid die structurele kenmerken heeft door de dominantie van een politieke cultuur die gevestigden zou bevoordelen boven buitenstaanders. Deze elite zou de ‘eigen bevolking’ buitensluiten ten behoeve van een multicultureel ideaal. De innige verbinding tussen de elite en migranten zou de ‘eigen bevolking’ hebben gemarginaliseerd: ‘Nergens zijn de verschillen tussen wat Nederlanders vinden en wat de elite vindt scherper dan op gebied van de massa-immigratie. Bijna zestig procent van de Nederlanders ziet de islam als de grootste bedreiging voor onze identiteit en ook nog eens bijna zestig procent vindt de massa-immigratie de grootste vergissing sinds de oorlog. Maar hier, in het parlement vindt nog geen zes procent dat.’¹²

Dit is in de ogen van de populistten niet alleen een kwestie van gebrekkige ‘kwantitatieve’ representativiteit, nee, hierdoor is er ook sprake van een falende ‘kwalitatieve’ representatie: ‘echte’ Nederlanders voelen zich niet meer vertegenwoordigd in hun ‘eigen’ land. Vandaar dat vernieuwing van de politieke cultuur hand in hand zou moeten gaan met een ‘vernederlandsing’ van de politiek, met een *culturalisering* van de politiek.

De roep om een culturele politiek

Het gaat de populistten dus niet alleen om een nieuwe politieke cultuur – de politiek zelf moet cultureler worden.¹³ Als populistten over politieke Cultuur spreken, dan is dit in relatie tot de nationale identiteit. Veel politici en publicisten zijn driftig op zoek naar ‘de’ Nederlandse identiteit, naar nationale normen en waarden.¹⁴ Burgerschap wordt de afgelopen jaren steeds ‘cultureler’ ingevuld: het gaat om de verplichting voor migranten om ‘Nederlandse’ normen en waarden te onderschrijven en hun loyaliteit aan Nederland te tonen. Populistten zijn dus niet postmodern cultuurrelativistisch met betrekking tot de Nederlandse identiteit. Integendeel, zij verwijten juist de linkse elite dat deze te weinig van Nederland en te veel van de wereld houdt (‘kosmopolieten’).

Populistten zijn tegelijkertijd wél postmodern als het gaat om hoge en lage cultuur: ze bezuinigen zelfs bij voorkeur op verheffende, hoge cul-

tuur omdat die 'elitair' en, jawel, 'links' zou zijn. Deze bezuinigingsdrift komt voort uit het revanchistische idee van populistten dat ze geen deel hebben aan die hogere cultuur – en dat de culturele elite geen boodschap heeft aan hen. De uitsluiting en ongelijkheid die ze hebben ervaren, moet worden gecompenseerd door de natie zelf tot hun cultureel project te maken: 'Nederland moet Nederlandser worden' (dixit het gedoogakkoord), en daarmee plaatsen de autochtone burgers zich in het centrum van de aandacht.

Politieke cultuur en ongelijkheid

Beide claims – (1) de Nederlandse politieke cultuur is elitair en uitsluitend en (2) de Nederlandse politiek moet 'cultureler' – kunnen en moeten op hun merites worden onderzocht. Over beide claims is de afgelopen jaren ook al heel veel gezegd en geschreven, maar bijna altijd startend vanuit de verkeerde veronderstelling dat er inderdaad zoiets is geweest als een linkse elite die het voor het zeggen heeft gehad, en dat deze elite meer de belangen van migranten op het oog had dan die van de autochtone bevolking.

Empirisch gesproken zijn beide claims onhoudbaar. 'Links' is de afgelopen decennia – afgezien wellicht van het kabinet-Den Uyl – nooit in een dominante positie in de Nederlandse politiek geweest (heel anders dan in landen als Frankrijk, Duitsland en Engeland!). Bovendien waren juist de linkse politieke partijen na de jaren zeventig doodsbenuwd om als paternalistisch te worden gezien. Anders dan populistten menen, is 'de elite' niet (te) veel maar juist (te) weinig elitair geweest en heeft ze verschillen sterk gebagatelliseerd. Alle cultuur – 'hoog' en 'laag' – werd als even betekenisvol gezien, bijna iedere bijdrage aan het publieke debat werd als even interessant verwelkomd, en met publieke omgangsvormen namen progressieven het ook niet erg nauw. Deze (zelf)relativerende elite heeft populistten gebaard die geen gezag meer erkennen en geen vertrouwen meer schenken: het is maar een kleine stap van de 'lekker brutale' vPRO-stijl naar de GeenStijl van PowNed...

Nederlandse elites – van links tot rechts – zijn juist extreem gevoelig voor de opkomst van nieuwe stromingen (ook al omdat deze door het representatieve systeem heel gemakkelijk in de Tweede Kamer komen

en aldus een bedreiging vormen voor de gevestigde partijen). De Nederlandse elite staat dan ook bekend om haar enorme 'meegaandheid' met nieuwe ontwikkelingen, of dat nu de maatschappelijke veranderingen van de jaren zestig en zeventig betreft¹⁵, of de populistische revolte van het laatste decennium.¹⁶ Er zijn maar weinig landen waar de elite zo bang is om voor elitair te worden uitgemaakt: de gevoeligheid voor ongelijkheid is hier sterk ontwikkeld.

Ook is het een fabeltje dat de Nederlandse politieke elite enthousiast multicultureel beleid zou hebben gevoerd, zoals niet alleen populistten maar ook collegawetenschappers beweren.¹⁷ De afgelopen twintig jaar is het nationale minderhedenbeleid primair gericht geweest op sociaal-economische integratie van individuele migranten. Behoud van 'de eigen identiteit' is al sinds eind jaren tachtig geen beleidsdoelstelling meer. Integendeel, de resten van de verzuiling – die ook aan moslims de kans geven om zich op religieuze basis in eigen kring te organiseren – werden en worden van links tot rechts met enorm veel argwaan bezien (met uitzondering van het CDA, althans tot 2001).¹⁸ De vraag of 'de' Nederlandse identiteit niettemin te veel zou zijn verwaarloosd, laat ik hier verder rusten, omdat dat een louter politieke discussie betreft. Sociologisch gesproken is het echter zeer de vraag of het verder aanzetten van de nationale identiteit – en de pogingen om deze historisch te funderen¹⁹ – veel zal bijdragen aan vermindering van de ervaren ongelijkheid bij autochtonen, laat staan aan de 'integratie' van Nederlandse moslimmigranten.

Ruud & Bart en Henk & Ingrid zijn tegenwoordig overal: de stem van het 'gewone volk' moet overal worden gehoord. Zo worden we door alle nieuwsuitzendingen eindeloos getraakteerd op 'meningen-van-de-markt'. Je kunt dit zien als een vorm van democratisering: iedere mening telt nu even zwaar, politieke gelijkheid is door de populistische revolte weer een stap dichterbij gekomen. Je kunt ook je hart vasthouden: de kritiek op de politieke cultuur gaat immers hand in hand met de culturalisering van de politiek. En daardoor krijgt de ene burger (de 'autochtoon') net wat meer recht van spreken dan de ander (de 'allochtoon'). Terwijl de anti-elitaire kritiek op de politieke cultuur zou kunnen leiden tot verdere democratisering, leidt de culturalisering van de politiek juist tot nieuwe vormen van ongelijkheid en uitsluiting.

Noten

- 1 Wilterdink, N. (2000) *In deze verwarrende tijd*. Amsterdam: Vossiuspers AUP, p. 5.
- 2 Mouffe, Ch. (2005) The 'end of politics' and the challenge of right-wing populism. In: F. Panizza (ed.), *Populism and the mirror of democracy*. London en New York: Verso.
- 3 Geschiere, P. (2009) *The Perils of Belonging. Autochthony, citizenship, and exclusion in Africa and Europe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- 4 Duyvendak, J.W. (2011) *The Politics of Home. Nostalgia and Belonging in Western Europe and the United States*. London: Palgrave.
- 5 Duyvendak, J.W. en M. Otto (red.) (2007) *Sociale kaart van Nederland. Over maatschappelijke instituties*. Amsterdam: Boom.
- 6 Mol, A. (2006) *De logica van het zorgen. Actieve patiënten en de grenzen van het kiezen*. Amsterdam: Van Gennep.
- 7 Swierstra, T. en E. Tonkens (2005) Kiezen als burgerplicht? In: M. Hurenkamp en M. Kremer (red.) *Vrijheid verplicht. Over tevredenheid en de grenzen van keuzevrijheid*. Amsterdam: Van Gennep, pp. 207-217.
- 8 Hajer, M. (2009) *Authoritative Governance. Policy Making in the Age of Mediatization*. Oxford: Oxford University Press.
- 9 Haan, I. de (2003) *Het beginsel van leven en wasdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de 19de eeuw*. Hilversum: Wereldbibliotheek; Duyvendak, J.W., E. Engelen en I. de Haan (2008) *Het bange Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- 10 Kriesi, H. et al. (2008) *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, p.164. Zie ook Pels, D. (2003) *De geest van Pim Fortuyn. Het gedachtegoed van een politieke dandy*. Amsterdam: Anthos.
- 11 Bovens, M. en A. Wille (2010) *De diplomademocratie. Over de spanning tussen democratie en meritocratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- 12 http://www.pvv.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=1288&Itemid=1 (geraadpleegd op 18 november 2010).
- 13 Achterberg, P. (2006) *Considering Cultural Conflict. Class Politics and Cultural Politics in Western Societies*. Maastricht: Shaker.
- 14 Verkaaik, O. (2010) The Cachet Dilemma: Ritual and Agency in New Dutch Nationalism. *American Ethnologist* 37 (1), 69-82.
- 15 Kennedy, J.C. (1995) *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- 16 Duyvendak, J.W., E. Engelen en I. de Haan (2008) *Het bange Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- 17 Koopmans, R., P. Statham, M. Giugni en F. Passy (2005) *Contested citizenship: Political contention over migration and ethnic relations in Western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press; Sniderman, P.M. en L. Hagendoorn (2007) *When Ways of Life Collide: Multiculturalism and its Discontents in the Netherlands*. Princeton; Princeton University Press.
- 18 Duyvendak, J.W. en P. Scholten (2009) Le "modèle multiculturel" d'intégration néerlandais en question. *Migrations Société*, no. 122.
- 19 Duyvendak, J.W. en J. Kesic (2010) Een gedeeld verleden ten behoeve van een gedeeld heden, *Eutopia*, 24: 33-40.